
költői párhuzamok

SZÜCS IMRE

(Danilo Kiš és Ivan V. Lalić Petőfi-fordításairól)

Mottó: „Petőfi minden idők eszméinek hirdetője lesz, minden tavasszal megifjul, ő a jelen költője.”
(Kosztolányi)

Jubileum és megjelent kötet talán még sohasem volt annyira szinkronban a jugoszláv könyvkiadásban, mint a múlt évben, 1973. januárjában, amikor Petőfi Sándor születésének 150. évfordulóját ünnepeltük. A magyar—dél-szláv irodalmi kapcsolatok szüntelen fejlődésének szép bizonyítékaképp — Mladen Leskovac akadémikus válogatásában — erre az alkalomra jelent meg Petőfi szerbhorvát nyelvre átültetett költeményeinek reprezentáns kötete. Az előszóval (Mladen Leskovac), Petőfi-értékeléssel (Danilo Kiš), életrajzi jegyzetekkel (Bányai János) és bibliográfiai adatokkal (Desanka Bogdanović) kibocsátott antológia 41 versfordítást tartalmaz, még hozzá azzal a céllal, hogy a szerbhorvát nyelvű olvasóközönségnek a lírikus Petőfit mutassa be, korszerű fordításban.

Ezért a Petőfit első ízben tolmácsoló Zmajtól (1858, János vitéz) kezdve a kötet összeállításának napjáig számon tartott 96 Petőfi-fordítói az antológiát válogató Leskovac csak a legújabb költői nekirugaszkodásokat vette figyelembe. Azokat, amelyek, megítélése szerint, mások, mint a szerbhorvát nyelvre átültetett eddigi — poétikai szempontból gyakran naiv — Petőfi-fordítások, másrészt pedig olyanok, hogy „a műfordítói művészet lehető legszigorúbb követelményének is eleget tesznek”.

A mércét tehát, amint látjuk, igen magasra teszi Leskovac. Akárcsak a Shakespeare-fordításra készülődő Arany a maga idején, vagyis 1860 októberében, amikor a Kisfaludy Társaság elé a következő bizottsági jelentést terjeszti:

„Ami az elveket illeti, melyek szerint a fordítás eszközlendő lenne: a bizottság nem látja célszerűnek, hogy eziránt a fordítók előre, hosszas, körülményes utasításokkal nyugtassanak le. Elég volna annyit mondani, hogy az *áttevők alak- és anyag vagy tartalomhű fordításra törekedjenek*, jambust jambussal, lyrai alakot lyraival adjanak vissza: *de úgy, hogy az eszmét, az erőt, a nyelvet (különösen szaralati) gördülékenységet apró formai bibelésnek sehol föl ne áldozzák*... Általában a bírálók dolga lenne, az itt körrajzolt formai határok közt megítélni, vajon

a fordítás bír-e annyi benső jelességgel, hogy ezért az alakban némi elnézésre számíthat; vagy szoros ragaszkodással a formához, a szellemet nyomorította meg, mely esetben elvetendő. Óhajtja a bizottság, hogy az áttétel ne annyira azt az olvasót igyekezzék kielégíteni, ki az eredeti Shakespeare-rel kezében szót szóval összehasonlít s inkább nehézkes fordítással is beéri, csakhogy egy iota se vesszen el az eredetiből; mint inkább azt, ki az angolhoz nem férhetvén, szépségeit a nagy költőnek magyarban kívánja élvezni; s a színpadot, mely nagy hiányt szenved jó fordításokban. Legfőbb cél mind a háromnak kielégítése s erre törekedni kell, de teljesen elérni csaknem lehetetlen.” (A kiemelések tőlem.)

Nos, mutatis mutandis, mindez a Petőfi-tolmácsolásokra is érvényes. Természetesen azzal a magától értetődő igénnyel kiegészítve, hogy az új szerbhorvát nyelvű fordítások ne csak a mindenkor üdvös műfordító elvekhez igazodjanak, hanem egyúttal az irodalmi és köznyelv állandó fejlődéséhez, korszerűsödéséhez is, s még inkább: a modern, mai költészet ismérveivel.

Mert hogy a korszerűsödő és korszerűsítési folyamatok szinte nemzedékről nemzedékre lejártszódnak — és tetten érhetők —, azt öt Zmajfordítással (Dalaim; Falu végén kurta kocsmá; Homér és Osszián; A téli esték; A rab oroszlán) és egy Veljko Petrović-fordítással (Egy gondolat bánt engemet) ez a kötet is jelzi. Ennek tüzetes taglalása helyett csak annyit, hogy Zmaj fordításai — amint arra a *Híd* 1973. márciusi—áprilisi kettős számában Sava Babić is rámutatott — „a XIX. századi költői nyelvünk tényleges lehetőségeit mutatják, Veljko Petrović átültetése pedig e hagyomány fegyelmezett továbbvitelét és a költészet fejlődésének új eredményekkel való gazdagítását a XX. század első évtizedeiben...” (A k. t.)

A mai költészet és a mai költői nyelv — vagy ha úgy tetszik, formakincs — ilyen értelmű fejlődése és gazdagodása a Petőfi-kötet zömét tolmácsoló Danilo Kiš és Ivan V. Lalić műfordításaiban is jól kimutathatók. Annál inkább, mert az előbbi 17, az utóbbi pedig 18 verset ültetett át, úgyszólván kizárólag e kiadás céljára. Vagyis, amit az egyik és a másik (író-költő-műfordító-kritikus) is felmutat, az a népiességtől el-elrugaszkodó, s ugyanakkor a népiességhez, népköltészethez folyvást vissza-visszatérő mai szerbhorvát lírának is erőteljes hegyvonulatát képezi. Azt a hegyvonulatot, amely költői nyelv- és magatartásként, de ars poeticaként is könnyűszerrel ötvözi magába „korunk költői tapasztalatait”, ahogy azt Sava Babić is megjegyzi, vagy ahogy én mondanám: könnyűszerrel ötvözi magába: a lírai, a szociális, sőt a valóság-elvonatkoztatásból nyert ezoterikus és szürrealista tartalmakat is. És nem is akárhogy, hanem a tartalom és a forma egyre tökéletesedő, egyre inkább átforrósodó egységeként.

Ezek után már adva vannak azok a kiindulópontok, koordináták is, amelyekről e dolgozat témájával választott költői párhuzamokat megvonhatom — vagy legalábbis megkísérelhetem megvonni.

Mindenekelőtt előre bocsátanám, hogy — eddigi műfordítói gyakorlatuk ismeretében — Danilo Kiš és Ivan V. Lalić két egymástól eltérő műfordító alkát. (Legalábbis, ami a magyar költők részükről történő szerbhorvát nyelvű tolmácsolását és prezentálását illeti.) Már aszerint is, hogy Kiš jól beszél magyarul — Lalić viszont, amint azt már We-

öres Sándor verseinek átültetésében is példázta, nyersfordítások alapján fog hozzá a versek csiszolgatásához és (idegen nyelvű) költői átlényegítéséhez. De ugyanakkor versmegközelítésük és temperamentumuk is különbözik. Erről — a már említett Híd-recenzióban — Sava Babić is meggyőzően szól. A többi közt megállapítja, hogy „Kiš Petőfi-átültetései arról a szándékról és képességről vallanak, hogy a fordító ízeire bontsa és szerb nyelven újraalkossa az eredeti verset” — míg ezzel szemben Ivan V. Lalić „egészen sajátos fordító” . . . , aki „a vers lényegéig mindig mások közvetítésével jut el, a közvetlen élmény segítsége nélkül, csupán sejtve annak lehetőségeit . . .”

Nos, ebben teljesen igaza van Babićnak. Mint ahogy abban is, hogy „Lalićot nem nyugtalanítják a magyarul tudónak oly ismerősen csengő versek vagy versszakok, mert nem is ismerte, s nem is hordta, dédelgette őket magában nehezen megoldható teherként . . .” Nincs azonban igaza Babićnak abban, hogy ebből — mintegy magától értetődően — olyasmire következtet, mintha a másik nyelv ismerete, jó ismerete, eleve jó műfordításokat is előlegezne! Hát ez így nem áll. Vagy legtöbbször nem áll. Hiszen a már említett Weöres Sándor is kiválóan tolmácsolta pl. Vasko Popát (*Ostromlott derű*, 1968) vagy a kínai költőket — anélkül, hogy tudna szerbül vagy kínaiul, s ugyanígy Rab Zsuzsa, a jeles műfordító és költő is az éppen mostanában megjelent *Ivótilók* című kötetében jó érzékkel nyúlt mintegy ezer év grúz („kartvél”) költészetéhez, anélkül, hogy értene a nyelvükön. De hogy kötetünknel — és költő-műfordítónknál — maradjunk, az implicite beleértendő vagy belemagyarázható állításnak (nyelvismeret) az ellenkezőjét Ivan V. Lalić is igazolta. Csak megint nem úgy, ahogy Babić magyarázza, hogy ő — tudniillik — „komplexusok nélkül fordította Petőfit . . . de mégis jó verseket alkotott . . .” Nem, nem így, mert — véleményem szerint, amelyet a versek eredetivel való összevetésére alapozok — Lalić nem azért fordított „jól” (ennek bizonyításáról vagy elvitatásáról még szó lesz), mert hiányzott a jó vagy rossz értelmű gátlása, megszólaltatásra való ráhangoltsága, hanem munkája elsősorban azért figyelemreméltó (a kifogásokról ezúttal ne essék szó), mert Petőfi verseinek fordításakor mint „áttevő” az Arany említette „alak- és anyag vagy tartalomhű fordításra” törekedett, az eszme és erő feladása nélkül, s a „benső jelesség”-ek egyéni többletével. Azzal a többlettel, amit én egyszerűen belső tűznek illetve teljes mérvű költői odaadásnak neveznék. Olyan odaadásnak, elmélyedésnek, felszín alá hatolásnak, amelyre csak nagy költőt tolmácsoló vagy költő képes: a költészet, a szépség és a nép (nemzet) igazi szolgálatában. Úgy is mondhatnám, hogy Lalić fordításai — s most már hadd mondjam ki én is — jobbra azért *sikerültek*, mert az Arany említette hármas feladatnak s a korszerű műfordítói és költői nyelv követelményeinek is többnyire eleget tesznek. Eleget olyan értelemben, hogy a virtuóz forma és nyelvérzékhez (s itt most az anyanyelv színeire, ízeire, árnyalataira, hangulataira, rezdüléseire gondolok!) Lalić legtöbb versfordításában költői szárnyalás is társult, de nem önkényesen csapongó, hanem igen *fegyelmezett* és céltudatos formában. Ezen pedig azt kell érteni, hogy Lalić — a saját költészete fegyverzetét és kincsesházát sem féltetve — úgy fordított, ahogy az ma egyedül elvárható. Vagyis — Kišsel szemben — nem a saját Petőfi-képét, Petőfi-élményét igyekezett

átadni, átnyújtani az olvasónak, hanem magát: *Petőfit!* A korszerű Petőfit, aki ha ma élne, szerbhorvát nyelven nagyjából úgy énekelne, ahogy Lalić megannyi nyelvi és költői leleménnyel megszólaltatja. Telitalálataiból — a kötetben közölt versek sorrendjét követve — főképp a *Befordultam a konyhára...*, *Az alföld*, a *Legenda*, *A jó öreg kocsmáros*, a *Kutyakaparó*, *A nép nevében* és a *Nézek, nézek kifelé* című versek megoldásai bravúrosak. Ezek zöménél nemcsak hogy szó szerinti, kis híján filológiai pontossággal fordít, hanem a központozástól kezdve a rímek (és asszonáncok) összecsengéséig, egyeztetéséig úgyszólván mindent visszaad, és mégis (mondom most már én is) nagyszerű szerbhorvát verseket teremt, amelyek egyike-másika akár énekelhető szerb népdal is lehetne, mint például az *U kuhinju svratio sam*, vagyis a *Befordultam a konyhára...*, amely egyébként — és paradox módon — a részleges átköltésre, az „Aligha meg nem ígézett!” sor fordítása esetében pedig egy szerencsés szinonima-párosításra is — „Zatravi me, začara me!” — igen szép példa.

U kuhinju svratio sam
 Žar u luli da rasplamsam...
 To jest, to bih možda hteo
 Da žar nije već goreo.

Eddig, két vesszőnek az elhagyásával (egynek pedig a kitevésével) minden „csupán” hűséges mása az eredetinek. De most jön az igazi emelkedett, ihletett pillanat, a fordítás-átköltés vagy átköltés-fordítás, és máris felizzik, áttüzesedik minden. Kép, szó, látomás, indulat. És olyan természetesen ragyog is fel a vers, mint ahogy a napfény villan elő a felhők mögül.

Žar je već u luli bio,
 Nisam zbog tog ulazio!
 Uđoh kada spazih lice
 U kuhinji lepoticе.

Ložila je vatra mila,
 Buktav oganj potpalila;
 Joj, a plamen oka njena,
 Kakva vatra razgorena!

S itt csak a láng, a szerbhorvát tolmácsolásban erotikumot is sejtető ihlet lángja a legmagasabbra:

Udjoh, ona pogleda me,
 Zatravi me, začara me!
 Žar u mojoj luli stuknu,
 Sveno moje srce buknu!

Ez a fordítás a költői remeklésnek számító *Az alföld*, a *Legenda* és a *Nézek, nézek kifelé...* című versekkel együtt megérdemelné, hogy szinte a magyar és szerb nyelvű versszakok párhuzamos váltogatásával ideírjuk

őket. Minthogy azonban ezek mindegyikére nincs lehetőség, bizonyítás-
képp elégedjünk meg a Nézek, nézek kifelé... című hetykén gunyoros
vers két első és az utolsó szakaszának magyar és szerbhorvát nyelvű egy-
más mellé állításával, összevetésével:

Nézek, nézek kifelé az
Ablakon
Ott merengnek szemeim a
Silbakon.
Jár a faköpenyeg mellett
Föl s alá,
Méltósággal, mint valami
Kiskirály.

Gledam, gledam ja kroz prozor
Napolje,
Pa mi pogled na stražara
Pao je.
Pet koraka do siljboka,
Pa u dalj,
Šetka s dostojanstvom, kao
Mali kralj.

Sétifikáltam így én is
Valaha,
Merthogy voltam, voltam én is
Katona,
Fekete-sárgára festett
Fák előtt
Villogtattam a hatalmas
Gyíklesőt.

Šetkao sam i ja tako
Gdekada,
Jer sam i ja vojnik bio
Nekada;
Drvored sam crnožuti
Pratio,
Pod njim grdnom sabljom vazduh
Mlatio.

Hej, de meg is vert az isten
Engemet,
Hogy elhagytam a vitézi
Életet,
Poéta lett belőlem, csak
Poéta...
Ott talán már káplár volnék
Azóta!

Hej, al stiže kazna božja
Preteška,
Što se manuh ja života
Viteška;
Tek sam pesnik, sveg se drugog
Lišio...
Tamo već bih za kaplara
Prišio.

És hadd mondjuk el mindjárt, hogy Az alföld lírai hangulatának megidézésében, avagy a tájfestésben éppolyan rendkívüli teljesítményt nyújt Lalić, mint az itt idézett versrészlet vidám, sőt a Legenda pajzán-szaturikus hangjának a visszaadásában, kicsendítésében. Mindezt pedig megint csak úgy éri el — és a kiemelt versek fordításában éppen ezért kongeniális alkotó —, hogy a roppant nehéz Az alföld című hosszú versben csak az utolsó előtti (11.) szakaszban fordít gyümölcsfák helyett *almafákat* (jabuke).

A tartalomnak, formának és nyelvi-költői leleménynek ezt az összhangját azonban — igazat szólva — ő sem valósítja meg mindig. Így például a népdal egyszerűségét oly sikeresen átmentő *Befordultam a konyhára...* c. vers tözomszédságában az *A virágnak megtiltani nem lehet...* c. verset már egészen nehézkesen, sőt „zakatolva” fordítja, a gördülékenység helyett s a lágyan lebegő magyar eredetivel szemben! Ugyanez, csak kevésbé, a *Füstbement teru* tolmácsolására is érvényes, azzal, hogy itt meg — sarkon-közön — a vers melegsége, meghittsége veszik el. Viszont az *Egy estém otthon* fordítása egészen gyenge, olyanynyra, hogy a vers 7. szakaszában már nyugodtan beszélhetünk *ferdítéstről* is, amit a 10. szakasz teljes nyelvi színtelensége tetéz!

Vegyük szemügyre ezt is.

Vino s ocem pio sam;
Dobri starac može
Da uz mene potegne —
Pomozi mu, Bože.

Dugo sam izbivao
Daleko od svojih;
Ostareo otac moj —
Da, vreme ne stoji.

Ez bizony se rím, se hangulat tekintetében nem azonos a Petőfi-vers otthoni ízeket idéző, kissé feszült, de mégis meleg, meghitt gyengédségével. Vagyis azzal, hogy:

Borozgatánk apámmal:
Ivott a jó öreg,
S a kedvemért ez egyszer —
Az isten áldja meg!

Soká nem voltam otthon,
Oly rég nem láta már,
Úgy megvénült azóta —
Hja, az idő lejár.

(stb.)

Itt mutatnék rá arra, hogy Petőfi az istent — nyilván nem véletlenül — következetesen köznévként használja és kis kezdőbetűvel írja, Lalić viszont, ugyancsak következetesen tulajdonfőnévként értelmezi, és írja is nagybetűvel. Ez semmiképp sem mellékes dolog, mivel e látszatra „apró” eltérés világnézeti felfogást takar, és kétségkívül Petőfi lutheránizmusával és ateizmusával függ össze. (A maga módján, csak persze egy kis áttétellel, erre vet fényt Petőfi Aranyinak írt levele is, aug. 17. 1847. keltezéssel, amelynek kezdő sorai így hangzanak: „Kapva kaptam két leveledet, melyekből sok szép dolog esett értésemre; valamennyi között legszebb pedig az, hogy tiszteletes tudós Tompa Mihály uram csakugyan lutheránus, olyan lutheránus, mint a Jézus Krisztus! Szép és még egyszer szép. Csak látom én, hogy szar a világ, tők a tromf. Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meghűlök, meg kell hűlnöm... mert én csak karakteres, szilárd karakterű embereknek tudok barátja lenni.”)

Nos, e kis kitérő után, hadd állítsam párhuzamba az eredeti vers már említett 7. és 10. szakaszát is. Nem, korántsem az eredeti „szó szerinti” számonkérése céljából, hanem inkább azért, hogy igazoljam: olykor a tiszta bűzába is ocsú keveredik.

Én műértő beszédit
Mosolyogva hallgatám;
De ő makacs fej! föl nem
Világosíthatám.

— mondja Petőfi, viszont Lalić félreértve (és ferdítve) így fordít:

Tu sam stručnu besedu
Uz osmeh slušao;
Al njega da razdragam
Uzalud kušao.

Azért-e, mert ezt a verset nem egészen „érezte” Lalić vagy pedig másért, de tény, hogy a tizedik versszakot már egészen rosszul, erőtlennül, színtelenül fordítja:

Ništa čudnog u tome!
Mesarstvo mu struka;
U životu nije ga
Mučila nauka.

Ami, ugye, megint közelébe sem fér a szebben, tisztábban csengő eredetinek. Figyeljük csak:

Nem is lehet csodálni!
Csak húsvágáshoz ért;
Nem sok hajszála hullt ki
A tudományokért.

A hangsúly a hajszálon van, de ezen a hajszálon — képletesen szólva — egy egész világ merült el.

Hogy egészében véve milyenek akkor Lalić fordításai? Versek és áttételek, megvalósítások szerint váltakozók — de általában véve jobbára mégiscsak sikerültek, hitelesek. Egy mondatba sűrítve: olyanok, mint a műalkotások, mint a versek általában, hol szárnyalnak, zengenek, hol meg alant bukznak; mindig attól függően, hogy mennyire izzik fel a költészet, a befogadó nyelv és a lélek nagy, kiismerhetetlen kohója.

És Danilo Kiš fordításai?

Az ő fordításaira — főképp a szárnyalás tekintetében — kevésbé érvényesek a fentiek. Méghozzá azért, mert ahogy Sava Babić is mondja: „ő voltaképpen nem ülteti át következetesen a verseket, noha az eredeti költemények minden árnyalatát pontosan ismeri, hanem ehelyett mindig feláldoz valamit azért az *alkotói örömért*, ami által a fordítás az eredeti vers leglényegesebbnek *vélt tónusát* a lehető legjobban közelíti meg. Egyszóval Kiš számára a vers *személyes élménye* a legfontosabb, ehhez tartja magát, olyannyira, hogy az is feltételezhető, hogy enélkül meg sem kísérelné lefordítani, professzionálisan jól lefordítani a verset, ha nem érezné elég erőteljes *kihívásnak*, amelynek élményét érdemes átültetni.” (A k. t.)

Szóval, ha az imént azt mondtuk, hogy Lalić műfordítói gyakorlatát érintve Babić elvetette a sulykot, most vele együtt mi is állítjuk: Kiš esetében a lényegét ragadta meg! Vagyis azt, hogy Kiš „mindig feláldoz valamit”... Igen ám, de nem azért, amiért Arany is engedményt tenne, miszerint „a Társaság nem követelné meg, hogy a magán- vagy párbeszéd vége — hol Shakespeare-nél a jambus rímekbe csap — okvetlenül rímelve adassék; nem, hogy a fordító mindig és mindenütt sort sorral adjon vissza; nem, hogy a lantos idomú részeket ép azon idomban ugyanannyi szótag- s rímmel fordítsa”. Tehát nem ezért, illetve nem ennek az elvnek a sutba dobásáért áldoz fel Kiš mindig valamit, hanem az „alkotói örömért” a „vélt tónus” lehető legjobb megközelítéséért — és a „személyes élményéért” (ami ugye mégiscsak más). És éppen ez az, amin Kiš a legtöbbször zátonyra fut. Vagyis képletesen szólva: zászlót lengető, de kevésbé szembetűnő Robinson marad a maga választotta szigeten! Hogy miért? Minden nagyobb bölcselkedés nélkül azért, mert helytelen — legalábbis ez esetben helytelen — műfordítói magatartásra esküszik. Első pillanatra ez most afféle fából vaskarika-szerű magyarázatnak tűnhet, de nyomban megvilágítjuk, hogy mire is gondolunk. Voltaképpen arra, hogy a lírai versek nemigen „feksznek” Kišnek, még akkor sem, ha egy-egy Petőfi-verset tán egész eddigi életén át is magával vagy magában hordott (mint például a Szeptember végén-t vagy a Négyökrös szekér-t). Ő inkább a lüktető, feszülő, háborgó, átforrósodó, érzelmeket és gondolatokat szabadon megmozgató és felszíkraztató szociális vagy *forradalmi* versek ihletett tolmácsolója, mintsem az ellágyuló, lehetetlenomságú költeményeké.

Erre egyébként már Milisav Mirković is utalt az évekkel ezelőtt írt Tri mađarska pesnika című tanulmányában, melyben Kiš Ady Endre, József Attila és Radnóti Miklós versfordításköteteit (*Krv i zlato — Vér és arany —; Noć predgrađa — Külvárosi éj —; Strmom stazom — Mérédek út*) méltatta.

A legsikerültebb és legforradalmibb Ady-versek hiteles megszólaltatása kapcsán itt jegyezte meg Milisav Mirković, hogy „a fiatal műfordító, Danilo Kiš, jó válogatást és még jobb fordításokat készített. Ady Endre nyilvánvalóan esztétikájának és érdeklődéskörének a központjában van, s ez hozzásegít bennünket ahhoz, hogy a költők mellett a műfordító természetes és alkotó sziluettjét is észrevegyük...” (Avagy szerbül: „Mladi prevodilac Danilo Kiš napravio je dobar izbor a još bolje prevode. Endre Adi je očigledno u centru njegovе estetike i sujete i to nam pomaže da uz pesnike vidimo i prevodioca i stvaralačku siluetu...”)

Hogy Danilo Kiš egyet-egyet a biedermeier stílusú versek közül is elég jól fordít, pl. *A Dunán*, a *Színbírálat* vagy a *Ha életében...* című versek esetében — az csak azt bizonyítja, hogy Kiš avatott műfordító, ha nem is vágja mindig ki a rezet. De még az itt említett versekben is hol az eredeti szótagszámot, hol a rímképletet, hol a ritmust, hol a metaforát áldozza fel, hol meg a formai „nyűgtől” való szabadulás vágyában rugaszkodik el olyan messzire, hogy kiváló nyelvtudása ellenére még melléfogást is csinál. Mint például a *Csokonai* vagy a *Színbírálat* esetében. Mert míg a *Csokonai*ban Petőfi azt mondja: „Egy kálomista pap a Csokonai / Egymásnak voltak jóbarátai” — Kiš egészen érthetetlenül, így fordít: „Čokonaj i jedan kalvinistički fratar / Behu kao dva rođena brata.” Vagyis először, a rím kedvéért, megváltoztatja Csokonai nevét, aztán meg kálvinista pap helyett kálvinista frátert mond, ami, ugye, sehogy sem pászol, mivel a fráter értelme testvér; pappá nem szentelt barát (szerzetes). A *Színbírálat* második sora is így hangzik: „Vétek volt ma őket nézni, vétek”, — Kišnél viszont az eredetivel ellentétben éppen így csendül fel: „Šteta je bilo ne videt ih, šteta.”

Kár, hogy Kiš nem ügyel jobban a nyelvi árnyalatokra, pedig a magyar nyelv ízeinek és színeinek ismeretében igazán megtehetné ezt, könnyűszerrel. Vagy lehetséges volna, hogy rá is érvényes az, amit Illyés Gyula mond egy helyütt igen találóan a műfordításról: „Nem azt a nyelvet kell igazán ismernünk, legfinomabb rezzenetéig, amelyről, hanem azt, amelyre fordítunk.”

A Kišre vonatkozó állításom helyességét, mármint azt, hogy forradalmi verseket — nyilván vagabundos temperamentumánál fogva is — sokkalta jobban fordít, mindenekelőtt a kötet néhány, részben forradalmi versében találok a leginkább beigazoltnak. Vagyis *A kutyák dala*, *A farkasok dala* és *A Tisza zárt tökéletességű fordításában*. Itt végre elemében van Kiš, és úgy, olyan érzékletesen, elevenen, plasztikusan fordít, hogy az ellen tán még a legszörzálhasogatóbb kritikus sem emelhet kifogást. Mert ezekben a versekben — versfordításokban — a líra reszketeg csillogása, villogása éppúgy ott ragyog, mint ahogy ott pattog a forradalom előestéjének máglyatüze vagy a meghunyászkodó kutyák felett pattogó ostor. Míves — és mégis nagyfeszültségű, magasba csapó — sorok és versszakok sorakoznak e fordításokban, olyan versek, amelyekről, mintegy varázsütésre, most már nem is vers — hanem *költeményként* kell beszélni.

De lássunk néhány példát is.

Legelőször vegyük A kutyák dalát. E kis remeklésben éppolyan rövid, pattogó és felkavaró, lázító kifejezésekkel találkozunk Kišnél, mint a magyar nyelvű eredetiben, azzal, hogy Kiš igazi nyelvi leleményként és telitalálatként, a második versszakban, a népies „kutya időt” is szervesen és sokatmondóan építi be a versbe. Íme az első két szakasz, szerbül is, magyarul is:

Zavija mečava.
Svod oblaci skriše;
Pljušte naizmence
Snegovi i kiše.

A šta nas se tiče
Ovo vreme pasje?
Milostiv gospodar
Zaklonio nas je.

Süvölt a zivatar
A felhős ég alatt;
A tél iker fia,
Eső és hó szakad.

Mi gondunk rá? mienk
A konyha szöglete,
Kegyelmes jó urunk
Helyeztetett ide.

És ami A kutyák dalában még csak izzani kezd, az A farkasok dalában már gyűlölet, és lázadásként csap magasba. A harmadik és az ötödik szakasz átültetésében különösképp:

Spolja muči studen,
Nutrinu glad mori,
Svud nas prate ovi
Združeni zlotvori.

Itt kívül a hideg,
Az éhség ott belül,
E kettős üldözök
Kinoz kegyetlenül;

Fázunk és éhezünk
S átlőve oldalunk,
Részünk minden nyomor...
De szabadok vagyunk!

Premrzli smo, gladni,
I ranjeni svi smo,
Snašli nas svi jadi...
Ali — slobodni smo!

Ez a vers és fordítása már azért is figyelmet érdemel, mert annak idején közismerten erőteljes hatást tett Miroslav Krležára is, sőt mi több: írásra ösztönözte Krležát. (A gondolkodásra és írói kezdeteire gyakorolt Petőfi-hatásról, különben a Moj obračun s njima című vitairatában a következőképpen számolt be Krleža: „Már rég, a Plamen c. folyóirat idején megírtam, hogy nem tudom, vajon farkas vagyok-e, de hogy irodalmi hasított patás nem vagyok, azt már akkor világosan tudtam. Aból, hogy az ugatás körülöttem intenzíven növekszik, az világlik ki, hogy ezek a teremtések farkast szimatolnak. S valóban! Petőfinek a farkasokról írt verse az első mély serkentés volt, amelynek hatására írni kezdtem. *S ma is azt hiszem, hogy Petőfi farkasként jobb átlőtt oldallal fázni és éhezni, semmint láncon ugatni...*” Így vallott Krleža, s vallo-másának kiemelt része a vers mondanivalóját is lakonikus tömörséggel értelmezi.)

Szóval ez a Petőfi vers, és fordítása, több szempontból is igen tanul-ságos. Mindenekelőtt azonban arról vall, hogy a nagy lelkek, nagy egyé-niségek üzenete mint szárnyal és jut el korokon és tájakon, országhatá-rokon át az új befogadóig, a forradalmi eszméket tovább éltető új arcú emberekig. Kiš is közéjük tartozik. És, ha jól meggondoljuk, nincs is ebben semmi különös, semmi csoda, hiszen Danilo Kiš már Ady *Vér és aranyának*, József Attila *Külvárosi éjének* és Radnóti *Meredek útjának* átültetésekor is igazolta, hogy műfordítóként is és emberként is melyik utat választotta magának.

De hogy nemcsak a forradalmi hangulatok és tartalmak visszaadásá-ban, hanem olykor-olykor a nyelvteremtő képzelet felszíktráztatásában is jeleskedik Kiš, az A Tisza c. költemény 3., 5., 7., 8., 11. és 14—15. szakaszában tűnik ki a leginkább. A fentiek illusztrálására ragadjuk ki ebből a 11. és a 14—15. szakaszt:

O prirodo, o prirodo slavna!
 Ima li govora tvojem ravna?
 Moćna si! kad se s ćutnjom boriš,
 To sve više i lepše govoriš! —

Oh természet, oh dicső természet!
 Mely nyelv merne versenyezni véled?
 Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
 Annál többet, annál szebbet mondasz. —

Kroz koji dan iz dremeža laka
 Trže me namah zvonjava opaka.
 Poplava! poplava! zvona zборе,
 A kad izviriš, ugledah more.

Kao luda bez lanca i žice
 Jurila je Tisa kroz ravnice.
 Hućec je razbila nasipa splet,
 Hteo da proguta vas ceo svet!

Pár nap mulva fél szendergéséből
Félrevert harang zugása vert föl.
Jön az árviz! jön az árviz! hangzék,
S tengert láttam, ahogy kitekinték.

Mint az őrült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, bőgve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!

Íme hát ennyit e néhány észrevételünk, állításunk igazolására.

Végezetül pedig csak annyit, hogy Lalić és Kiš műfordítói eredményeinek — fogyatékoságainak — a részleges (és nagyon sok mindenben tovább gondolható, tovább mondható, elemezhető) bemutatásával korántsem a költő-fordítók vagy fordító-költők értékelése, illetve egymás fölé- vagy alárendelése volt a célunk. Mi, erőnk szerint, csupán arra igyekeztünk rámutatni, hogy egyetlenegy fordításkötet kapcsán is milyen költői, műfordítói párhuzamok és tanulságok merülhetnek fel. Ez pedig, meggyőződésünk szerint, csöppet sem kisebbítheti az itt említett szerb nyelvű Petőfi-versantológia és a vállalkozás nagyságát. Még akkor sem, ha Petőfi teljes értékű szerbhórvát nyelvű tolmácsolásáért, illetve tolmácsolásáig még „folyvást küszködni kell.” Mert végső soron minden végtelenül egyszerű és végtelenül nehezen megfogható költészetnek — és költőnek! — az a „dolga”, hogy szavai ne „csupán a teremtmények keresztnevei és vezetéknevei maradjanak” . . . , hanem, hogy ezek a szavak „a teremtmények és maga a teremtés legyenek”. Hiszen mindenné kell lenniük. *Mindenné a világon* —, ahogy azt, nagyon ideillőn, Vasko Popa is mondta a saját lírájáról. És nemcsak arról, hanem magáról a költészetről. Mert minden jó versnek — műfordításnak — a József Attila-i és Juhász Ferenc-i *mindenséget* kell megostromolnia és mértékül választania! . . .